

Ismael Vallès i Sanchis\*

## L'ESCALA GLOBAL EN LA GEOGRAFIA HUMANA

Aquest és un assaig sobre la utilització de l'escala global en geografia humana. El punt de partida cronològic són les propostes dels geògrafs europeus de finals del segle XIX i el punt final està format per algunes propostes dels geògrafs humans en el canvi de centúria del segle XX al XXI.

Entenent per escala global humana la consideració de la humanitat com un tot, podem identificar el concepte amb el de globalització o mundialització. La definició que dóna l'Enciclopèdia Catalana del terme ens pot servir de referència: La mundialització és, segons aquesta font, *el desenvolupament de les relacions polítiques, socials i econòmiques a escala mundial (...) és considerar que el món constitueix un únic ordre social.*<sup>1</sup>

### 1. LA HUMANITAT DIVIDIDA ENTRE POBLES EVOLUCIONATS CAPAÇOS DE DOMINAR I POBLES PRIMITIUS

El geògraf Carl Ritter s'ocupa del conjunt de la humanitat en *Die Erdkunde*, la seua monumental obra en 19 volums publicada al llarg de la seua dilatada vida acadèmica. La visió que dóna de la humanitat és una visió clarament jerarquitzada en la qual Europa i els europeus apareixen com a evolucionats i destinats a dominar el món mentre els africans se situen en l'escaló inferior de la societat humana i eren susceptibles d'ésser civilitzats. Vejam la seua idea d'Europa en un dels seus textos:

---

\* Universitat de València.

<sup>1</sup> MUNDIALITZACIÓ < [http:// www.grec.net/](http://www.grec.net/) > [Consulta: 10.3.03]

*Aquest individu terrestre fortament compartimentat que és Europa ha pogut, doncs, conèixer un desenvolupament harmònic i unificat que ha condicionat de bell antuvi el seu caràcter civilitzador i ha anteposat l'harmonia de les formes a la força de la matèria. El menor dels continents estava així destinat a dominar els més grans<sup>2</sup>*

En referir-se a l'Àfrica les seues paraules són també del tot clares. La forma i les característiques físiques del continent expliquen segons ell *que l'estat primitiu i patriarcal en què viuen els pobles d'aquest continent s'haja quedat al marge dels progressos i el temps, que l'Àfrica sembla obligada a oferir encara durant milers d'anys asil a l'elaboració d'un futur desconegut*

Aquest geògraf humanista i cristià influït per H. Pestalozzi, participa plenament de la concepció certament global però també jerarquitzada dels diferents pobles del món. És l'imperialisme europeu plenament vigent aleshores el que es percep darrere d'aquelles afirmacions i el fet que s'emparen en factors físics: l'articulació major o menor de les costes dels continents, o la seua forma; no lleva aquella orientació.

La distinció que fa Friedrich Ratzel (1882), amb una base antropològica major que el seu predecessor, entre *Naturvölker* (pobles naturals o primitius) i *Kulturvölker* (pobles culturals o civilitzats)<sup>3</sup> es correspon també amb La contraposició que hem vist en Ritter en parlar d'Àfrica i Europa. Continuem així amb una concepció de la Humanitat fraccionada entre pobles clarament diferenciats i entre els quals és *natural* establir una relació de domini.

El geògraf i polític conservador britànic Halford J. Mackinder (1904) en el seu conegut article sobre el pilar geogràfic de la Història<sup>4</sup> dibuixa un sistema mundial on s'explica el domini geoestratègic del planeta a partir del centre de la regió euroasiàtica. S'aplica ací l'esquema de domini que s'havia vist en Ritter i Ratzel però concretat ara en el control militar del territori.

L'economista i demògraf Thomas R. Malthus (1798)<sup>5</sup> i el geògraf

<sup>2</sup> RITTER, C. (1850): "De l'organisation de l'espace à la surface du globe et de son rôle dans le cours de l'histoire" en Ritter C. (1852): *Introduction à la géographie générale comparée*. He utilitzat la traducció castellana de I. Pérez-Villanueva Tovar en J. Gómez Mendoza et al. (1994) *El pensamiento geográfico*, Madrid, Alianza Universidad, pp. 172 i 173. La traducció catalana i el subratllat és meu.

<sup>3</sup> RATZEL, F. (1882) *Anthropogeographie*, Stuttgart, Englehorn. CLAVAL, P. (1995), *La géographie culturelle*, Paris, Nathan, p. 12.

<sup>4</sup> MACKINDER, H. J. (1904), "The Geographical Pivot of History" *Geographical Journal*, XXIII, pp. 421-437.

<sup>5</sup> MALTHUS, T. R. (1798), *Un assaig sobre el principi de població*, Barcelona, Edicions 62/ Diputació de Barcelona, 1985.

Maximilien Sorre (1943-52)<sup>6</sup> ens situen en el que podem considerar el plantejament humà global més clar: la consideració del grup humà en relació als recursos econòmics. Ens apareix ara el planeta i els seus habitants considerats en conjunt i sense la dicotomia que hem vist anteriorment entre europeus i africans, civilitzats i primitius. Ací només tenim boques que cal alimentar, la pressió demogràfica dels habitants de la Terra considerats en conjunt.

Per fortuna trobem plantejaments més igualitaris que els dels conservadors abans mencionats i que són de conjunt i per tant globals; Piotr Kropotkin (1885)<sup>7</sup> vol que la geografia siga capaç d'introduir la idea que *tots els homes són germans qualsevulla quina siga la seua nacionalitat; i ha d'ensenyar-los a respectar les "races inferiors"*. Ací tenim desmuntada l'argumentació imperialista dels seus col·legues i introduïda una altra idea global d'humanitat.

## 2. UNA HUMANITAT DIVERSA I MÉS IGUALITÀRIA?

La geografia humana de finals del XX i de l'inici del segle XXI presenta una gamma més diversa de plantejaments que podem considerar globals i que afecten a cadascuna de les seues branques. Ací veurem alguns manuals de geografia humana perfectament actuals i intentem comprovar en quina idea de globalitat es basen.

Una de les aportacions que presenta la humanitat conjuntament considerada és la de la Geografia política de Peter J. Taylor (2000)<sup>8</sup>. En aquesta obra hi ha dues explicacions de la humanitat; una econòmica que es basa en la universalitat del capitalisme des del segle XV i l'altra política que explica el sistema-món a base dels estats-nació i les diverses hegemònies hagudes fins la darrera en curs, la dels EE.UU considerat el vencedor únic de la guerra freda.

Si bé es mira, aquesta darrera interpretació enllaça amb la geoestratègia i amb l'imperialisme del segle XIX.

---

<sup>6</sup> SORRE, M. (1943-52), *Les fondements de la géographie humaine*. Paris, Armand Colin.

<sup>7</sup> KROPOTKIN, P. (1885), "What Geography Ought to Be", *The Nineteenth Century*, XXI, pp. 238-258. Traducció castellana de Gómez Mendoza, J. (1994) *El pensamiento geográfico*. Madrid, Alianza Universidad p. 231. La traducció catalana és meua.

<sup>8</sup> TAYLOR, P. J. (2000), *Political Geography*, Prentice-Hall. Hi ha una edició anterior amb traducció castellana, *Geografía Política. Economía-mundo, Estado-nación y localidad*, Madrid, Trama Ed. 1994.

Una altra aportació d'aquest geògraf anglès es basa en les ciutats. En aquest cas s'intenta establir la xarxa mundial jerarquitzada de les ciutats. Jerarquia, centre-perifèria i àrees d'influència es troben a la base de la seua anàlisi de les ciutats a escala mundial

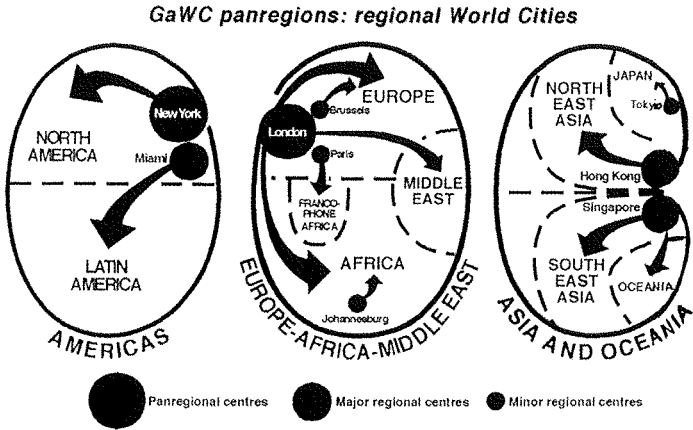


Fig. 1- Ciutats mundials i esferes d'influència, segons P.J. Taylor (2000)<sup>9</sup>

És des de la geografia econòmica des d'on, en contacte amb l'economia, trobem una major constatació de la globalització. A. Martínez (2002) destaca la creixent concentració del poder econòmic i assenyalava arguments favorables<sup>10</sup> i contraris al procés de globalització, des del punt de vista de la justícia social.

Els gràfics sobre l'evolució de les cotitzacions de la borsa mundial que apareixen als mitjans de comunicació, mostren d'una ullada la sintonia mundial del capital que fa pujar i/o baixar les cotitzacions de manera sintonitzada. Els moviments socials són encara en bona mida un fenomen estatal o de grups d'estats. El capital, en canvi, fa temps que fluctua lliurement per damunt de les fronteres. En qualsevol cas els continguts de la geografia econòmica es refereixen fàcilment a l'escala mundial.

<sup>9</sup> TAYLOR, P. J. (2000), "World Cities and Territorial States under Conditions of Contemporary Globalization", *Political Geography*, 19 (1), fig. 3.

<sup>10</sup> MARTÍNEZ ESTÉVEZ, A. (2002), *La concentració del poder econòmic*, Llició inaugural del curs 2002-03 de la Universitat de València, llegida el 26.9.02 <<http://www.uv.es/premsa/congressos/magistral>> [consulta:19.04.03]: "Qui ataca la globalització no és conscient del molt que s'ha assolit i del molt que encara es pot aconseguir amb aquest procés. Una globalització ben dirigida és una eina per a que els països menys desenvolupats puguin eixir de la seua situació" p. 14.

### Reacción de las bolsas a la guerra

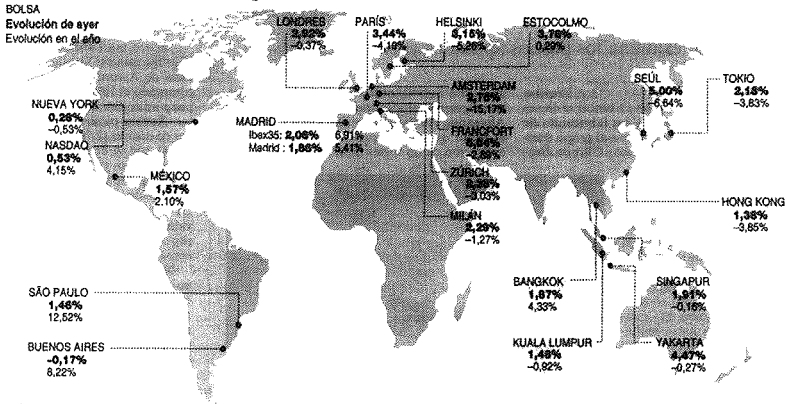


Fig. 2- Cotitzacions de les borses un dia del més d'abril de 2003 aparegudes a *El País*

Un llibre ben interessant coordinat per Joan Subirats (2002)<sup>11</sup> analitza la societat, xarxa actual en la qual la informació ha aconseguit també moure's a nivell planetari. En aquesta obra els autors mencionen la geografia, l'economia i la ciència política com a instruments preuats per a comprendre el nostre món com un tot integrat. Tot i els necessaris esforços per trobar un fil explicatiu correcte: *tanto la geografía como la economía y la ciencia política observan con algún desconcierto cómo se les desordena el mundo y cómo las simplificaciones y las regularidades que les servían para interpretarlo pierden validez* (p. 406)

La geografia humana de Willian Norton (2002)<sup>12</sup> és un bon exemple, entre molts, dels continguts actuals de la geografia humana. La diversitat de continguts de la geografia humana apareix ací en una concepció mundial. La població, l'economia, la transformació humana del medi, la cultura, ens apareixen ací per tant amb un intent d'explicació de la humanitat com un tot. De manera específica, Norton assenjala que el geògraf humà s'ha d'encarar amb *un món políticament dividit, econòmicament dividit i transformat per l'impacte de la modernització* (p. 5-6). Dedicava molta atenció a la relació dels humans amb el medi, a la construcció social del paisatge i aquests continguts permeten una anàlisi global, general del grup humà en relació a la Terra; però, com no podia ser d'altra manera, constata també les grans divisions que abans hem mencionat. Trobar l'equilibri entre totes dues realitats,

<sup>11</sup> SUBIRATS, J. (Coord.), (2002), *Redes, territorios y gobierno. Nuevas respuestas locales a los retos de la globalización*. Barcelona, Diputació de Barcelona.

<sup>12</sup> NORTON, W. (2002), *Human Geography*, Canada, Oxford University Press

la unitària i la diversa, és potser un dels papers importants de la geografia humana ara com en els temps fundacionals de la disciplina.

Els conflictes i moviments socials com a part de la geografia social és l'altre gran apartat de la geografia humana que permet assolir una dimensió global. Trobem aquesta dimensió quan el geògraf William Bunge ens transmet les seues preocupacions per la supervivència de l'espècie humana en el món dividit i amenaçat per la guerra nuclear propi de l'escenari de la guerra freda. Les injustícies i la desigualtat social i la necessitat d'oposar-se al conflicte armat al que ens abocaven el dos blocs confrontats mostra la seua doble preocupació social i global: *Investigaríem les causes per les quals la raça humana s'amenaça a si mateixa amb l'aniquilament. Vam establir cinc escales d'investigació: 1) una milla quadrada a l'interior de la ciutat de Toronto (...); 2) la ciutat de Toronto; 3) Canadà com a estat; 4) el continent americà, i 5) el món* (p. 171)<sup>13</sup>

L'oposició de l'opinió pública mundial a la guerra d'Iraq és una altra mostra de *globalització social*. Les possibilitats de la transmissió d'informació quasi immediata i detallada a qualsevol part del món permet també respostes globals. La manifestació del 15 de febrer de 2003 contra la guerra feta a escala internacional és un bon exemple del que assenyalava Julián Santamaría (2003)<sup>14</sup>: *Tienen razón quienes han dicho estos días que frente a la superpotencia militar, ha surgido como nueva superpotencia la opinión pública mundial*.

El geògraf britànic David Harvey (2003)<sup>15</sup> mostra ara, com en els anys 70, l'assumpció per part de la geografia humana dels continguts i les alternatives socials a escala global. La seua proposta de substituir el materialisme històric per un materialisme espacial no és sinó l'*aggiornamento* del marxisme als nous temps de domini global del capitalisme. Anàlisi social, proposta d'alternatives i escala global humana es troben de la mà en la geografia humana d'aquest infatigable geògraf que des dels canvis quantitativistes de mitjans del segle passat al postmodernisme i la globalització actual no ha deixat d'esmol·lar les seues eines d'anàlisi objectiva i compromesa.

<sup>13</sup> BUNGE, W. (1979), "Perspective on *Theoretical Geography*", *Annals of the Association of American Geographers*, LXIX, 1, pp. 169-174 (la traducció catalana és meua).

<sup>14</sup> SANTAMARÍA OSSORIO, J. (2003), "La opinión pública y la guerra" *El País*, 25.03.03.

<sup>15</sup> HARVEY, D. (2003), *Espacios de Esperanza*, Madrid, Akal.

Josep Vicent Boira Maiques\*

## LA CIUTAT I LA METÀFORA ORGÀNICA. UNES NOTES SOBRE EL CAS DE VALÈNCIA

Un dels aspectes més interessants de la història urbana i de la vida de les ciutats és la conformació de discursos i d'imatges que transmeten, en cada moment, una suma de visions, de necessitats i de percepcions sobre el seu present i el seu futur. Junt als monuments, aquestes imatges són referents poderosos i importants per a transmetre un missatge i per a resumir una visió de la història i de l'esdevenidor urbà.

És més, l'un i l'altre, discurs i paisatge cultural urbà, són elements íntimament relacionats. Alguns han teoritzat sobre la importància del paisatge cultural, la seua influència i la seua relació amb mecanismes de reproducció social i cultural. És evident que també aquest és el nostre punt de vista. Els paisatges culturals —com assenyala Schein (1997), entre altres— poden arribar a ser discursos materialitzats. Aquells poder ser vistos com a texts, com a metàfores i com a part de discursos (Duncan i Duncan, 1988, per exemple). Quan veiem un paisatge, estem veient doncs una societat, encara que moltes vegades no s'adonem, la qual cosa representa un "èxit" indubtable del susdit paisatge.

Però els discursos també es veuen influïts per la geografia cultural, pels monuments i la configuració urbana heretada. Cada època ha anat aportant-hi construccions, edificis i barris que són assumits (o moltes vegades, rebutjats) per l'etapa següent d'acord amb els seus interessos dominants. En aquest sentit, estem més d'acord amb plantejaments del tipus dels de Schein (1997) que amb els d'investigadors com Lewis (1979), perquè el primer

---

\* Universitat de València.

insisteix en veure el paisatge cultural com un palimpsest i no com una sèrie de capes, sediments o estrats, i una concepció com aquella està més d'acord amb la possibilitat de rescriure el passat, el present i projectar-los al futur amb un determinat discurs que és, en definitiva, l'actuació urbana.

Així, paisatge cultural urbà i discurs es troben interrelacionats, i aquests dos s'han d'inscriure en un context social i àdhuc polític determinat. Així, el discurs, com el paisatge, és una forma de representació de la realitat. Ens sentim plenament d'acord per això amb els objectius de Duncan (1990) quan assenyalava la importància d'explorar les relacions entre paisatge i discurs.

Aquest article s'inscriu en una aproximació clarament cultural, és a dir, contextual i local, encara que també és aplicable a molts altres entorns urbans i geogràfics, perquè en cada període de la història i a totes les societats s'ha induït a la ciutat a adoptar una imatge, un símbol, una metàfora que actua com un resum de si mateixa i de la seua època.

Malgrat que paisatge i discurs estan molt lligats i que, de fet, un actua reconstituïnt l'altre —tant se val qui va davant—, pensem que en la nostra societat i ara i ací està guanyant la partida el primer. Millor dit, podem dir que el paisatge s'ha fet plenament discursiu. En definitiva, avui, el paisatge cultural urbà —els seus components—, és l'autèntic discurs. Avui estem habituats a que un edifici —o un grup d'ells—, resumeix la ciutat sencera, la identifique davant la població. Fet i fet, submergits en la cultura de la imatge, s'ha reduït la importància del discurs literari, ja siga escrit o verbal. El text ha cedit protagonisme a la fotografia, a la imatge i a hores d'ara, els discursos sobre la ciutat es limiten, en molts casos, a la senzilla reproducció gràfica d'una part de la mateixa (un monument, una operació urbanística, un edifici de “marca”).

No sempre va ser així. A la ciutat de València podem observar diferents moments en què va ser construït un discurs literari per a referir-se a la urbs i al seu paper en el territori més ampli, el del País Valencià. En aquest treball, n'analitzarem alguns, que són quasi sempre metàfores emanades del poder, perquè és des del poder des d'on es difonen bona part de les imatges triomfadores sobre l'espai urbà. És interessant destacar que la major part dels discursos s'han format a partir d'analogies organicistes o antròpiques, prenent doncs la ciència, com la base fonamental de la metàfora urbana. La ciència serveix així com a coartada que emmascara o acompanya nombroses argumentacions de tipus ideològic. La medicina i la biologia forneixen exemples, imatges i metàfores per a què el poder construesca un discurs urbà efectiu i d'acord amb els seus interessos. Es produeix, doncs, un estret lligam entre ciència, política i imatge. Fernando de Terán (1982:128) va cridar l'atenció en el seu moment sobre la importància de les analogies organicistes per a identificar la societat des de l'antiguitat (Sant Pau, Plató, Aristòtil...). En geografia, va ser Ratzel, en la seua *Antropogeographia*



(1891), qui va comparar la ciutat amb un òrgan del territori. Le Corbusier no va ser tampoc aliè a aquest símil, encara que més depurat, en parlar d'un organisme compostat d'òrgans diferenciats per funcions.

La gran majoria de discursos analitzats sobre la ciutat de València es podrien aplicar perfectament a la resta de grans ciutats espanyoles i europees afectades per processos semblants de caire històric, econòmic i cultural. En aquest sentit, encara que analitzat el cas concret de la capital valenciana, els resultats poden ser extrapolats a moltes altres urbs del nostre entorn.

Vicenç Rosselló i Verger sap molt de la ciutat de València. Li ha dedicat esforços intel·lectuals i hores de passeigs observadors. S'ha manifestat contra injustícies socials i malifetes urbanístiques i ha estudiat amb cura plànols, mapes i documents de l'antigor. Ens ha llegat un esperit crític que, combinat amb un amor evident cap a la capital del País Valencià, alimenta i alimentarà generacions d'estudiosos i de ciutadans. Aquest és el meu agraïment particular.

#### 1. DE LA CIUTAT COM UNA MARE A LA CIUTAT COM UNA PORTA DE MURALLA: EL CANVI DE PARADIGMA DEL SEGLE XV I XVI

Resulta interessant constatar com la relació entre discurs, política i ciutat no és, en absolut, un fet recent. A finals del segle XV i començaments del XVI, quan València era una de les més importants ciutats del Mediterrani i la capital d'un regne dins la corona d'Aragó, els seus *jurats* ja començaven a "produir" metàfores carregades de continguts ideològics: València no sols era el cap del regne, sinó també la mare del país: "...d'esta ciutat molt populosa, en lo bé de lo qual, com a cap e mare, està lo bé vostre com a membres" (carta dels *jurats* de València als governants de les restants ciutats del regne de 27 de gener de 1402). L'ús d'aquesta imatge no era en absolut insubstancial o anecdòtica. Si València era el cap i la resta de ciutats, els membres d'un cos, comprendrem fàcilment que si el cap era atacat o si patia qualsevol malaltia greu, el cos podria morir sense remei. El paper de predomini urbà i polític de la ciutat era ben evident. Hi ha abundants exemples d'aquest discurs en els treballs de Rubio Vela (1985 i 1998) i, per no fer-ho llarg, n'hem seleccionat el següent, que relaciona tots dos conceptes: València és "*cap e mare de tot lo regne e, per consegüent, sosteniment d'aquell cor, destruït lo cap, els membres altres no haurien subsistència*". No es pot expressar millor.

És curiós assenyalar que una mena d'epigon d'aquesta imatge es va produir en els anys 50 i 60 del segle XX. Dins de la retòrica pròpia de la dictadura del general Franco, l'alcalde de València Baltasar Rull Villar realitzava unes declaracions a "*Ciudad y Aldea*" (gener de 1953), revista portaveu

del *Movimiento*, en les que no dubtava a reprendre la imatge anterior:

*“Precisamente he dicho y repetido con frecuencia que considero a Valencia como la cabeza y el corazón del antiguo Reino (...) Todos los pueblos de la Región, particularmente los que caen dentro de la frontera lingüística valenciana, se sienten muy vinculados a la Capital y aquí vienen a hacer sus compras, a tener sus expansiones espirituales, a conocer sus manifestaciones artísticas”* (paràgraf citat a la revista cultural valenciana *Sicania*, número 3, setembre de 1958, p. 9).

En 1965, es tornava a fer servir aquesta similitud, encara que l'escala abraçada era ja menor: del País Valencià sencer es passava a l'àrea metropolitana. Javier Goerlich, un dels arquitectes i urbanistes que més influència va tenir en la València de la primera meitat del segle XX, afirmava que València era la “*cabeza de una rica y dilatada comarca*”. Aquesta visió tan estesa d'una ciutat que dominava un país i, més modernament, una comarca, tindrà la seua influència en posteriors operacions de planificació urbana, quan els interessos de la ciutat central es posen sempre per davant dels d'altres municipis de la seua àrea metropolitana. És evident que el discurs canviarà. Ningú no s'atrevirà a repetir que València era el cap i la mare del país, però no per això es va deixar d'actuar de forma unilateral en moltes decisions urbanístiques i territorials.

La imatge medieval de la ciutat de València va tenir la seua continuació en el segle XVI, en ple renaixement de les arts i de la ciència. Però el discurs havia canviat. La ciutat ja no responia a aquella imatge idealitzada i complaent d'un cos juvenívol —en 1402, el regne de València no tenia més de cent setanta anys d'existència—, ple d'energia i amb un cap, la ciutat, que el dirigia de forma clara. A meitat del segle XVI, el regne de València era la frontera de l'imperi de Carles i del seu fill Felip. Era terra de combat, de perill, assetjada pels corsaris i pirates del nord d'Àfrica i de l'imperi turc, que atacaven les seues costes amb desvergonyiment i gosadia. El discurs es transforma per tot això.

En 1563, un enginyer militar italià al servei del rei d'Espanya, Giovanni Battista Antonelli, feia servir un discurs diferent. L'organisme natural deixava pas a l'artefacte cultural i la imatge medieval s'apartava per a cedir el seu lloc a la imatge renaixentista. La ciutat i regne de València adoptaven la forma urbana defensiva per excel·lència: la muralla. El regne ja no era un cos harmònic en el que el cap era la capital, València, sinó que es transformava en una ciutat fortificada, on el litoral era com un “*lienço de muralla, que por aquella parte, çierre este reyno en forma de çiudad, y que los lugares mas importantes sean las puertas, y otros lugares los baluartes y las*

*torres las almenas o garitas..* “. En aquest moment de greu perill per a la monarquia, la ciutat de València era percebuda com la porta fortificada del regne, una porta que havia de ser tancada i protegida de l’amença exterior.

No deixa de sorprendre que aquest discurs de ciutat assetjada, en perill, amenaçada per forces exteriors, torne a presentar-se en el debat urbà de la capital valenciana cinc-cents anys després. “*Ciutat assetjada*” és el més que simptomàtic títol que una publicació de la Universitat de València va donar a un llibre que el 1999 alertava sobre la conseqüència irreparable que certs tipus d’actuacions urbanístiques podien tenir sobre el patrimoni, el paisatge històric, ambiental o social. Una vegada més, davant l’amença exterior o interior (física i militar en el cas de la València a mitjan segle XVI, econòmica i política a finals del XX), la ciutat es veia com un castell que havia de resistir l’“enemic”, fóra aquest un pirata turc o un capitalista immoral.

## 2. EL SEGLE XIX: LA JUSTIFICACIÓ URBANA D’UN DISCURS ORGANICISTA

La continuació dels discursos que conjugaven ciència i política a la ciutat de València va tenir un moment destacat en el segle XIX. Però per a entendre aquesta situació, cal situar-se en la discussió que es va produir al si de la ciència en el segle XVIII sobre el model d’univers que es defenia. Per aquells anys, la ciència agrupava els seus practicants en dues grans tendències. D’una banda, estaven els que pensaven que la Terra podia considerar-se com un organisme viu. Hereus de la tradició platònica, afirmaven que el cos humà i el món terrestre i les seues creacions eren molt semblants i que el coneixement de la fisiologia i de la patologia del primer —i d’altres sers vius—, podia explicar molts dels fenòmens que s’observaven en la superfície terrestre, inclòs, per descomptat, el funcionament de la ciutat. D’altra banda, enfrontats a ells, es trobaven els que postulaven una concepció mecanicista del món, nascuda a partir de la revolució científica del segle XVII. Imbuïts en el materialisme de la nova perspectiva de les coses, la Terra havia de ser entesa en termes de mecanismes mesurables, quantificables, com una màquina de l’època.

En el debat urbà de la ciutat de València podem dir que —exagerant un poc—, van triomfar clarament els primers, els defensors de la filosofia neoplatònica, sustentats en les creences de l’església cristiana per als que el món, com el ser humà, tenia un cos i un ànima. Així, fou als segles XIX i XX quan es van donar amb més intensitat aquest tipus d’analogies. Encara que són molts els testimonis, baste amb uns pocs per a fer entendre la relació clara entre ciència, discurs urbà i pràctica urbanística, en aquest cas, lligada sobretot a la reforma interior de la ciutat històrica, a l’haussmanització de la ciutat medieval de València.

Dotze anys després d'enderrocades les muralles, Tomás Falcó, regidor de l'ajuntament de València, expressava el 1877 aquesta idea amb una claredat meridiana. Les actes de les sessions del consell municipal recullen les seues paraules quan es debatia l'obertura d'un nou carrer per dins de la confusa estructura medieval de la ciutat: "*Valencia, pues, se ahoga, se muere (...) ¡Qué hacer! Penetrar, abrir, romper hasta llegar al corazón mismo de la ciudad, llevando en pos los gérmenes de vida que tanto necesita...*". Com podia ningú resistir-s'hi?, Com negar-se a un argument tan dramàticament exposat? I Falcó va continuar. Una vegada obert el carrer, l'operació de respiració assistida havia de continuar: "*Después, una vez despejado hasta el interior, ya se verá como practicar otra abertura por el opuesto para que la ventilación sea completa*". Finalment, advertia contra la idea d'abandonar el centre històric: que no "*...se abandone la riqueza creada en el antiguo recinto, el cual perdiendo paulatinamente su natural importancia, quedaría reducido al último límite por consunción y atrofia*". Atròfia! La ciutat era com un cos necessitat energia i d'aliments sense els quals moriria o no es desenvoluparia adequadament.

Un altre exemple el tenim poc després. Per a Vicent Blasco Ibáñez, València era un cos i una part vital del mateix es trobava en la seua plaça del Mercat, com Zola havia fet per al seu "*El ventre de París*": "*en este ancho espacio, que es para Valencia vientre y pulmón a un tiempo, el día de Nochebuena reinaba una agitación que hacía subir hasta más arriba de los tejados un sordo rumor de colosal avispero*" (De la novel·la, "*Arroz y tartana*", 1894). La comparació orgànica és encara més evident en un altre fragment: "*En aquella plaza larga, ligeramente arqueada y estrecha en sus extremos, como un intestino hinchado, amontonábanse las nubes de alimentos que habían de desparramarse como nutritiva lluvia sobre las mesas...*".

Com hem vist, València s'ofegava, València es desenvolupava, València menjava, València respirava. València era un ser viu. El mateix Blasco Ibáñez, aquesta vegada en la seua faceta de polític republicà, afirmava el 1901 la necessitat de realitzar noves reformes en el centre històric, sempre amb un argument ja conegut: "*Es preciso terminar las calles cuyo ensanche no está más que iniciado; abrir otras nuevas para que se airee la ciudad...*".

El 1912, Frederic Aymamí, un arquitecte al servei de l'Ajuntament de València tornava a utilitzar les mateixes paraules, amb un discurs urbà molt semblant, per a sustentar operacions de reforma i destrucció de la trama urbana històrica. Per a referir-se als barris d'origen medieval del centre de la ciutat, no dubtava a dir:

*"En semejantes barrios, en su amazacotado y polvoriento case-  
río, entre los enredijos de tanta y tanta calleja obscura y triste, se*

*ahoga, se asfixia en hacinamiento abrumador el ciudadano, el proletario en una atmósfera perpetuamente viciada, letal, mortífera. Allí vegeta el mísero en mal llamadas viviendas... En tales barrios no existe ni un asomo de jardín público, de depósito de aire puro, oxigenado, de sitio de verdor y frescura para reposo del cuerpo y solaz del espíritu del ciudadano...*" (citat per Herrero, 1997).

El mateix arquitecte Aymamí, continuava justificant la seua intervenció d'obertura de nous carrers amb una comparació entre la ciutat i un cos necessitat de llum i sol, assenyalant que, amb la reforma urbana, "*se facilitará el ingreso a raudales de aire puro, luz y sol que saneen aquellos barrios, con las corrientes de renovación que se establezcan en el océano aéreo...*". En aquest discurs favorable a la renovació urbana, l'arquitecte no dubtava a fer servir paraules del llenguatge anatòmic, com quan diu que s'han de resoldre "*la ausencia de grandes arterias que encaucen y dirijan los movimientos*" o quan afirma que la finalitat de la reforma urbana "*consistirá en establecer fácil y cómodo acceso desde los alrededores de la urbe al (...) corazón de la ciudad*".

### 3. EL SEGLE XX: EL DESENVOLUPAMENT "NATURAL" DE L'ESPAI URBÀ. LA CONTINUACIÓ DEL SÍMIL BIOLÒGIC

El segle XX va comportar una nova modificació del discurs. Acabada la guerra civil espanyola i en l'antesala de la segona guerra mundial, si bé l'analogia amb un ser viu es va mantenir, l'orientació va ser substancialment diferent. Ja no es tractava d'obrir un cos per a salvar-lo, sinó d'ordenar, de fer créixer, de crear una nova ciutat amb una severa planificació de les seues necessitats i de les seues expansions. El 1939, a la ciutat de Burgos, dos-cents arquitectes es van reunir per a tractar el futur de les ciutats espanyoles i un d'ells, Pedro Bigador, va esbossar la seua teoria sobre el símil orgànic entre la ciutat i diferents sers vius, aixoplugat sota una visió política lligada al feixisme espanyol de l'època i, en qualsevol cas, contrària a la ciutat "liberal". La visió d'aquest arquitecte era la d'una societat orgànica, natural, pròpia del pensament feixista del moment. Paraules seues són:

*"...en este momento surge de modo natural la comparación aclaradora de los organismos vivos, del hombre, en el cual existe con toda claridad y precisión (...) esta separación de órganos: cerebro, corazón, aparato digestivo, respiratorio, etc., y de sistemas: circulatorio, nervioso, óseo, muscular, etc. Es de esta manera como entendemos deben separarse, jerarquizarse y armonizarse los intereses funcionales de la ciudad"* (a Terán, 1982: 130).

El 1952, el mateix Bigador va defensar, al XXI Congrés Internacional d'Habitatge i Urbanisme, celebrat a Lisboa, cinc representacions materials d'aquesta analogia: Bilbao era una ciutat amb forma de gall, Madrid era una mare —la qual cosa és ben indicativa d'un altre discurs—, Barcelona, un arcàngel, Donosti un ocell i València, un peix.

Aquesta interpretació per a la capital valenciana és explicada en el text: *“La interpretación orgánica señala la situación de la cabeza en el núcleo antiguo. La boca en el puerto y el cuerpo en el ensanche actual. La arteria principal la constituye el río hasta la cola. Las extremidades en forma de aletas corresponden al desarrollo en núcleos satélites de características similares”*. Mai abans no havia quedat tan clara com el 1952 la relació entre imatge i realitat, entre teoria i pràctica, perquè aquella forma de peix era la plasmació gràfica d'una ordenació del territori determinada que, entre altres coses, pretenia *“limitar el desarrollo de la capital por respetar la huerta, intensificando el de la comarca, a expensas del secano en Burjasot y Torrente”*. El propi Bigador defén en el seu discurs la relació directa entre metàfora i pràctica urbana:

*“De esta manera resulta casi siempre posible establecer un cierto paralelismo entre la ordenación de una ciudad y el aspecto externo de un animal. Puede, por tanto, aceptarse como el procedimiento de explicación de la organización urbana la interpretación resultante de dibujar sobre el plano una figura que ayuda a ver cuál es la disposición natural o prevista de los órganos fundamentales que constituyen la estructura urbana”* (citada per Terán, 1982: 248 i 249).

En altres casos, la ciutat de València prenia els atributs psíquics d'un esperit humà. En 1958, Martí Domínguez Barberà, en el seu llibre *Valencia*, atribuïa a la ciutat un ànima atemorida davant del fort creixement que començava a conèixer: *“pues, aunque en medio de una llanura sin obstáculos, la urbe se siente cohibida porque el rápido crecimiento de sus ensanches amenaza con ir devorando el vergel de esa huerta incomparable, peligro que constituye hoy una de las preocupaciones más serias de sus rectores y urbanistas”*. Però aquest escriptor no acaba aquí, perquè atorgava a la ciutat qualitats plenament humanes:

*“Abierta, clara, laboriosa, prolífica, de poderosa capacidad creadora e incluso de fabuloso poder de improvisación —tesoro y servidumbre de su genio—, Valencia ofrece una clara muestra de como una ciudad puede reunir armoniosamente las gracias de los dioses y la gracia de Dios”*.

Per les mateixes dates, l'enginyer Fernando Martínez García Ordóñez, un important tècnic al servei de l'alcalde de València, donava la rèplica a Martí Domínguez Barberà i justificava la preocupació de l'escriptor i periodista pel fort creixement urbà de la ciutat. En primer lloc, l'enginyer, conscientment o no, feia servir per a València una metàfora ja emprada per l'urbanista Patrick Geddes el 1915 en referir-se a Londres: *“La planta de la ciudad es la de un enorme pulpo. La ciudad alarga múltiples brazos a lo largo de sus accesos, tendiendo a encontrarse con los poblados comarcales”*. Després d'aquest pensament, el tècnic entrava plenament en el món de la ciència, arribant a les seues màximes conseqüències. València és:

*“como un cuerpo lleno de vida: se mueve, crece, desempeña unas funciones concretas e incluso tiene una personalidad y psicología propias (...) En el cuerpo humano, cada parte tiene una misión concreta: piensa y dirige la cabeza, los miembros actúan. Los órganos internos son los motores. Con la ciudad ocurre otro tanto: su centro urbano es la cabeza rectora de la región en los diversos órdenes (...). En la periferia, bajo las naves industriales, se producen aquellos artículos cada vez más necesarios para el metabolismo de la vida moderna”*.

I el 1959, aquest mateix tècnic continuava pensant: *“Cualquier ciudad es un enorme cuerpo vivo, con psicología propia, funciones definidas y, a veces, como en nuestro caso, aquejado de graves dolencias. Vamos a presentarles la historia clínica de nuestra ciudad”*, passant després a enumerar els problemes de la capital. Cal dir que, per a aquest enginyer, València no era el peix de l'arquitecte Bigador, sinó més aviat una gavina: *“En un tiempo, la cabeza de la estación estaba en la plaza del Caudillo. El perfil invertido de gaviota, se lo proporcionaban los accesos de Madrid y Barcelona; axialmente llegaba el de Alicante”*.

El mateix alcalde de València, Adolfo Rincón de Arellano, en una conferència celebrada a Madrid el 1959 sobre el futur de València, s'apuntava clarament al paradigma naturalista i utilitzava paraules de destacats urbanistes i municipalistes espanyols en la seua ajuda, com quan cita Adolfo Posada: *“La idea central es la de considerar a la ciudad como verdadero organismo o superorganismo en el que el hombre encuentre las condiciones esenciales para una vida digna según el ideal de su tiempo y de su pueblo”*. Lògicament, seguint aquesta idea, com tot ser viu, la ciutat havia de créixer, havia d'alimentar-se, havia de consumir, i des d'aquesta perspectiva, era ben difícil discutir la progressió “natural” del creixement de València en aquells anys, a pesar de que coincidira plenament amb una determinada forma d'ocupació de l'espai, capitalista, especuladora i injusta socialment.

Com hem vist, els discursos sobre la ciutat han continuat al llarg del temps i també fins a l'actualitat. En 1992, dos arquitectes progressistes valencians, Just Ramírez i Carles Dolç, publicaven en una revista especialitzada, i recollit després en un llibre col·lectiu, un significatiu article amb un títol plenament biològic que resumia la seua posició sobre la ciutat que s'estava construint: "*València, una ciutat invertebrada*". I en 1999, un destacat membre de l'anomenada "Ecologia Política", en parlar de València s'escudava en l'analogia mediambiental quan afirmava: "*Hi ha una interdependència entre l'aire, l'aigua, les relacions humanes, l'horta, els edificis històrics i les formes de vida al natural, humanes*". També entre els defensors d'una concepció progressista de la ciutat havia fet fortuna l'analogia biològica.

En uns i en altres, la utopia urbana assumia un cos i un ànima humana o, com a poc, el cos ordenat, esquemàtic del més humil dels invertebrats. Des de l'any 1400 fins al 2000, l'ús de discursos ha estat constant en la història de la ciutat de València. Sempre han amagat una realitat, justificat unes actuacions o proposat una revolució. En qualsevol cas, han estat companys indestriables de la realitat urbana.

#### BIBLIOGRAFIA

Duncan, J. (1990) *The city as text: the politics of landscape interpretation in the Kandyan Kingdom*. Cambridge University Press.

Duncan, J. and Duncan, N. (1988) "Re(reading) the landscape". *Environment and Planning, D: Society and Space* 6, pp.117-126.

Herrero, A. (1997) "Valencia: un modelo no cuestionado. El fantasma de la reforma interior". *Historia Urbana*, n°4, p.83.

Lewis, P. (1979) "Axioms for reading the landscapes". A *The interpretation of ordinary landscapes* (D.W.Meining), Oxford University Press, pp.11-32.

Martínez García Ordóñez, F. (1959) "Una ciudad con futuro". *El futuro de Valencia*. Publicacions de l'Ateneu Mercantil de València, 173 pp.

Ramírez, J. i Dolç, C. (1999) *Articles urbans*. Universitat Politècnica de Valencia, 159 pp.

Rincón de Arellano, A. (1959) *El caso de Valencia*. Conferència pronunciada i editada per l'Institut de Estudios de Administración Local, Madrid, 28 pp.

Rubio Vela, A. (1985) *Epistolari de la València medieval* (I). Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 454 pp.



Rubio Vela, A. (1998) *Epistolari de la València medieval* (II). Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 458 pp.

Schein, R.H. (1997) "The place of landscape: a conceptual framework for interpreting and American scene". *Annals of the Association of American Geographers*, 87 (4), pp.660-680.

Terán, F. de (1982) *Planeamiento urbano en la España contemporánea (1900-1980)*, Alianza Universidad, Madrid, 631 pp.

